

Бреславська С. В. Із книги відгуків та пропозицій: Відгуки, рецензії, інтерв'ю та статті на тему літератури / С.В.Бреславська. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. – 168 с. ISBN 978-966-428-583-1 (вип. 7)

Інтерв'ю

РУСЬ І УГОРСЬКЕ КОРОЛІВСТВО: ЩО ПОКАЗУЄ НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ми запросили до розмови фахівця з русько(українсько)-угорських середньовічних відносин, професора Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в Івано-Франківську, доктора історичних наук та директора Центру медієвістичних студій Мирослава Волощука – автора солідної монографії «Русь в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV)», яка викликала цікавість не тільки в Україні, але й в Угорщині.

Пане Мирославе, розкажіть про коло ваших історичних зацікавлень.

Мої наукові зацікавлення сягають, в основному, середньовічної доби, зокрема, взаємовідносин між найближчими нашими сусідами: русько-угорські, русько-польські, русько-чеські взаємини. Починав я з русько-угорських відносин і на цю тему захистив у 2005 році кандидатську дисертацію, а в 2015-му – докторську.

Знаємо, що для роботи з джерельною базою, вам довелося самотужки вивчити декілька мов...

На сьогодні я володію вільно російською і польською, достатньо добре опанував угорську, безперечно, читаю на латині, володію англійською, в школі/університеті вивчав німецьку, тож німецька це радше як запилена книга, що лежить на полиці і чекає, коли її витягнуть. Звичайно, я читаю іншими слов'янськими мовами, можу говорити словацькою, читаю чеською.

Хочеться почати розмову з вашої монографії. Професор Львівського університету Леонтій Войтович у передмові до книжки зауважив, що це дуже глибоке дослідження, яке зайняло 10 років кропіткої праці...

Точна назва монографії -- *«Русь» в Угорському королівстві (XI - друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції»*.

Русько-угорськими відносинами я почав цікавитися з 1998 року. Мої інтереси розпочалися із курсової роботи. Потім з'явилася магістерська, далі – кандидатська і нарешті -- докторська дисертації.

Робота із джерелами йшла поступово. Для початку потрібно було опрацювати весь корпус наявних літописів, а згодом, під час неодноразових поїздок за кордон, зокрема, і до Угорщини, корпус латиномовної спадщини, латиномовні хроніки, аннали, різноманітні актові документи, які торкалися Угорського королівства, і в яких відтворювалися якісь сторінки взаємовідносин із нашими землями, з місцевим населенням, місцевими володарями. Це справді важка робота, яка триває досі, бо корпус угорських джерел ще продовжує вивчатися і видаватися, тому тут предмет дослідження для цілої плеяди вчених, а не тільки мене одного.

На жаль, пересічний читач не бере до рук монографій, тому просимо зробити невеликий екскурс сторінками вашої праці.

Чому присвячена ця книга? Вона просопографічного характеру, тобто в ній досліджуються короткі біографи, біографічні нариси окремих осіб, які в латиномовних джерелах Угорського королівства занотовані в руський спосіб, тобто з прізвиськами «руський», чи якимись іншими прізвиськами, в яких є коренева основа «русь» і їх можна вважати вихідцями з наших земель. Всіх їх я намагався якось «виловити» в цих латиномовних угорських джерелах, встановити кількість, їхні долі, зв'язки з правлячими угорськими родинами, можливо, зв'язки зі своєю попередньою батьківщиною і місцем проживання. Власне 496 сторінок книги із вказівниками, мапами, ілюстраціями присвячені цьому.

Чи правда, що до приходу угорців, тобто, до IX століття землі по обидва боки Карпат заселяли слов'янські племена хорватів?

Безперечно, слов'янський сегмент тут був дуже поважним. Археологія абсолютно чітко про це говорить. Як цих слов'ян називали, як їх ідентифікували, достатньо складне питання, і тут слід читати джерела, які

з'явилися з географічного погляду трохи далі, зокрема, на території Римської Імперії, Східної Римської Імперії, в німецьких землях, але те, що по обидва боки Карпат в якийсь час напередодні приходу сюди мадярів мешкали хорвати - факт незаперечний. Є ціла низка наукових публікацій, яка це підтверджує.

Як відбувся прихід угорців і як встановилося панування угорських династій Арпадів і Анжу?

Прихід мадярів у так звану Карпатську котловину відбувся на рубежі IX-X століть. Кочові племена мадярів, але й не тільки мадярів – з ними прийшли інші кочівники, які входили до цього величезного конгломерату, під різними причинами, в тому числі і через військову загрозу з боку печенігів, кількома шляхами проникли до Дунайської низовини і продовжили там своє кочове господарство, яким вони займалися раніше. Контактуючи з різними слов'янськими державними утвореннями, зокрема, з Великоморавською державою, як її називають в літературі, із німецькими землями, зрештою, ходили походами в найзахідніші землі Західного світу, зокрема, - в Італію, Ломбардію, аж під Орлеан на територію Франції і сильно спустошували так само німецькі землі.

Одним із вождів, який привів сюди мадярські племена, про це ми читаємо аж на початку XIII століття в анонімних «Діяннях угорців» – такий напівісторичний-напівепічний твір – був Арпад, син Алмоша, який, власне, і почав цей похід. Атилла - це особа, яку історично угорці пов'язують і з собою, і з гуннами, але цей зв'язок з'явився в джерелах вже трохи пізніше. Власне Арпад вважається людиною, яка започаткувала ту династію, що умовно правила з 895 до 1301 року. Це одна з найтриваліших династій в Центральній Європі. Династія Анжу, натомість, – це династія напівіталійсько-напівфранцузького походження, яка після смерті останнього чоловічого представника династії Арпадів в 1301 році – звали його Андрій III – мала «за кужелем», тобто по жіночій лінії, права на угорський престол, і оскільки представника династії Анжу – Карла-Роберта – підтримував Римський Папа і частина угорської знаті, то їм вдалося в дуже складній ситуації зайняти угорський престол і правити майже упродовж цілого XIV століття.

Ви згадуєте про похід київського князя Володимира Святославовича у Карпати...

Київський князь Володимир – це представник скандинавської династії, яку умовно в літературі називають Рюриковичами, бо до XV століття ми не знаємо як ця династія себе називала і в джерелах ніде про це немає жодної згадки. Посівши київський престол, прийнявши хрещення, ставши християнським володарем достатньо великої території, на початку 90-х років X століття він здійснив надзвичайно спустошливий похід в сучасне Прикарпаття, в якому, можливо, правила інша династія скандинавського походження. Можемо про це здогадуватися, припускати в результаті археологічних досліджень тої ж таки Галичини могили на території нашого Галича, де знайшлося скандинавське безтілесне поховання. І фактично Володимир підпорядкував ці землі своїй владі, взявши під контроль частину річкового шляху, що сполучав Чорне море з Прибалтикою по Дністру і по Західному Бугу.

«Русь» в назві вашого наукового дослідження взята в лапки. Чому?

З кількох причин. Оскільки, досліджуючи взаємозв'язки цієї умовної династії Рюриковичів із угорськими королями, я був свідомий того, що не кожна особа, яку я вивчав, яка переселилася в землі Угорського королівства, вважала себе руською. Навіть саме поняття Русь для території, яку ми сприймаємо як Русь, це поняття поширювалося поступово. Не було одночасного сприйняття всіма мешканцями цієї величезної території себе як «руссю». І тут ми наштовхуємося на дуже важку тему етимології цього слова: що воно означає? Останнє дослідження – і я абсолютно погоджуюсь із цими авторами – і українські вчені, і російські, і науковці з інших країн сходяться на думці, що «русь» у своєму первісному значенні IX-X століття – це своєрідна професія представників умовного скандинавського світу.

Взагалі період із VIII до XI століття – це доба в історії середньовічної Європи, в якій домінували скандинави. Їх по-різному називали в різних куточках Європи. Вони дуже активно себе проявили і в наших землях. Очевидно, «русь» - це певна професія осіб, які, торгуючи шляхом «із варяг у греки», а можливо, не тільки ним, а й іншими річковими шляхами, які

сполучали Балтію із басейном Чорного моря, засновували свої торгівельні факторії на цьому шляху. Такими були Київ, Новгород, Ладога, очевидно, і в Галичі, і в Пліснеську, і в інших куточках нашої теперішньої батьківщини із цим означенням «русь».

Це визначення стало характерним для династії князів, які посіли ключові престולי, зокрема, у Києві. Відповідно до зовнішньої політики цієї династії, вона спрямовувалася в дуже різні напрями, в тому числі і в Західному, і на Північ проти різноманітних угро-фінських племен, на основі яких пізніше виникла Московія. В результаті зовнішньої політики цих князів, термін «русь» поширювався за межі свого первісного окреслення, первісної локалізації.

У сучасній літературі термін «русь» розуміють у двох значеннях. У вузькому – воно фіксується в кордонах Київської, Чернігівської і Переяславської земель, тобто – серця Русі. Всі, хто звідти приходив, були «руссю», всі, хто йшов туди, то йшов «у Русь». Все, що було за межами цієї землі, а йдеться і про Галицьку, і про Суздальську, Рязанську, Новгородську землі – то «русь» не у вузькому значенні, а в широкому, бо престולי в них обіймалися представниками умовної династії Рюриковичів. Відповідно, якщо рязанський князь вигнаний з Рязані відправляється в Київ, то в літописах сказано, що «пішов він у Русь», але він не до кінця є руським.

Чудовий приклад того, як по-різному себе сприймали князі начебто єдиного світу, нам наводить Київський літопис під 1153 роком, коли галицький князь Володимирко Володаревич відправляє зі свого двору посла київського князя. Посол приїхав вимагати від галицького князя повернути, згідно із домовленістю, цілий ряд міст. Галицький князь відмовився і відправив його, не надавши йому ні нічліг, ні поїсти. Посол переправляється через Дністер, а галицький князь йде на вечірне Богослужіння, бачить, як той їде, і каже: «Поїхав муж руський із усіма своїми містами». Тобто, він себе «мужем руським» не вважає, але посла київського князя так називає. Хоча всі розуміють, що начебто походять від спільного предка, що князь буцімто теж належить до цього умовного руського світу.

Тому це сприйняття відбувалося в дуже різний спосіб. Якщо хтось, наприклад, із галицького боярства виїжджав за межі своїх земель до

Угорського королівства, він не обов'язково мусів називатися руським, тому що він так міг себе і не означувати. І як його потім угорський автор якийсь хроніст фіксував у своїх нотатках, це дуже цікаве питання. Окремої галицької ідентичності я майже не знайшов. Один випадок і то дуже дискусійний. Всі решта: або руської ідентичності, або певні імена, що наштовхують на думку, що ці люди могли бути звідси. Але треба розуміти, що Угорське королівство в добу середньовіччя – це королівство, де слов'янська кров і слов'янські імена були дуже поширені. Відрізнити слов'янина із умовної Словаччини і з умовної Галицької землі тільки за іменем дуже складно, бо вони були дуже схожими.

Яку роль відіграли династійні шлюби Рюриковичів з Арпадами в переселенні руського, тобто українського, населення на територію Угорського королівства?

За всю історію русько-угорських відносин із IX-X століття до XIV налічується близько 13-14 двосторонніх вінценосних шлюбів, коли одружувалися представники двох династій. Бо є шлюби і нижчого рангу. Ми маємо інформацію про декілька шлюбів на рубежі X - початку XI століть – це вкрай епізодичні і суперечливі дані. Натомість, справді вагомим таким шлюбом, який був укладений на рівні двох династій, це був шлюб між сином одного з претендентів на угорський престол. Його звали Андрій і пізніше він став відомий як угорський король Андрій I, який правив з 1046 до 1060 року, і очевидно, найстаршої доньки київського князя Ярослава Володимировича, якого в XIX столітті почали називати Мудрим.

Цю доньку до XV століття ніхто не знав. Але в XV столітті польський хроніст Ян Длугош назвав ім'я і з тих часів її величають Анастасією. Шлюб був укладений в Києві, коли Андрій перебував у вигнанні. Очевидно, в Києві він хрестився, й ім'я Андрій було надане йому при хрещенні. Проте в 1046 році з військовою допомогою свого тестя і зі своєю дружиною він зумів повернути угорський престол, започаткувавши традицію постійних вінценосних шлюбів між двома країнами. І безперечно, з цим подружжям до країни прибула якась когорта, насамперед, духівництва і, можливо, осіб військової знаті та переселенців. Про духівництво, яке прибуло разом із вінченосною парою Андрія і Анастасії, ми маємо свідчення як із грамот-фальсифікатів, так і з автентичних джерел, бо в 1055 році Андрій заснував на березі озера Балатон

в селі Тихані Бенедиктинську обитель Святого Анніана – дуже популярного у Франції, а поруч був заснований монастир східного обряду, де мешкали ті монахи, що прибули, очевидно, з Києва. Там же, недалеко від Тихані, згодом виникло поселення Оросі, що в перекладі означає – Руське, яке існувало доволі довгий час. Ще наприкінці XVI – на початку XVII століть один із французьким мандрівників бачив залишки цього східного монастиря і описав їх у своїх нотатках. Тому справді з цим шлюбом пов'язана перша хвиля переселення осіб, які сприймалися на території королівства Угорського як «руські».

У вашій монографії знаходимо припущення, що мешканці угорських комітатів Трансільванії до часу переселення проживали на східних передгір'ях Карпат, можливо, в межах сучасних районів Івано-Франківської і Львівської областей. Тобто, можемо вважати, що переселенці були, умовно кажучи, з Галичини?

Проаналізувавши всіх отих переселенців, яких мені частково вдалося віднайти, я був щиро здивований, що більшість з них оселялися в гірській частині Угорського королівства – це сучасні Словаччина і Трансільванія. Тобто, з природно-географічних, кліматичних, господарських точок зору, ці терени їхнього майбутнього проживання мали бути схожими на терени попереднього проживання, бо це приїжджали люди з певною традицією і знаннями в господарстві, і не потрібно було щось вигадувати наново, для того, щоб використовувати цих людей. Адже з XI століття в Угорському королівстві король Коломан I, прозваний Книжником, започатковує традицію залюднення необжитих територій, а для цього запрошує дуже багато іноземних колоністів. Це були різні колоністи фактично з усіх країн тогочасної континентальної Європи. Руські поселенці були одними з багатьох. Тому німців, скажімо, селили в якихось гірничовидобувних районах, де видобували срібло чи залізну руду. Маємо багато прикладів німецьких поселень, в тому числі, в Трансільванії і Словаччині. 80% руських осіб було мною виявлено у пригірських районах сучасної Трансільванії і Словаччини. Я припускаю, що це були люди із територій по той бік Карпат зі схожих з господарської погляду теренів.

Хочу зазначити, що в Угорському королівстві в середньовіччі були дуже хороші умови. Коли приймали іноземного поселенця, давали йому землю і він міг 15-20 років господарювати, не сплачуючи податків. Де таке зараз в сучасному світі? Угорські королі дбали про розвиток своїх земель, і Угорське королівство впродовж всієї своєї історії було найсильнішим у Центральній Європі. Для порівняння, в XIII столітті прибутки, якими володів королівський двір, були настільки великими, що французький король зумів досягнути таких лише через століття.

Ви пишете, що впродовж IX-XIV століть «руські» в Угорському королівстві створили локальні громади проживання, що зафіксовано в топонімії. Де конкретно були такі анклавні і чи можна до них зарахувати й територію сучасного Закарпаття?

Руська топонімія, це коли в назві того чи іншого населеного пункту зустрічаємо слово «руський». Дуже багато такої топонімії на території земель, які входили до складу Угорського королівства, бо тодішнє Угорське королівство – це територія приблизно 10 сучасних європейських країн. Тому, коли ми зустрічаємо таке село як Руський Керестур на території сучасної Воєводини в Сербії, то засноване це село було, безперечно, вихідцями із очевидно умовного руського світу. Коли ми зустрічаємо десятки руської топонімії на території Словаччини, і ця топонімія тягнеться пасмом від сучасного Закарпаття і аж до Спішської землі та Орави, то зрозуміло звідки вона береться. Назви давали ті, хто приходили на ці землі. Згадки про ці громади фіксуються знову ж таки з XI, XII, XIII, ще більше – в XIV століттях, навіть в XV, коли чітко вказано: така-то громада, стільки-то людей, яка входить в конфлікт із іншою громадою. І там чітко прописано, що це «руська громада». Тобто, вони себе ідентифікують руськими вільними людьми.

Були ярмарки в тій же Трансільванії – «Форум Рутенорум», тобто «Ярмарок Руських». Чому така назва важко сказати. Можливо, тому, що більшість купців, яка приїжджала туди, була умовно руського походження, приїздила із-за Карпат, території, підконтрольної династії Рюриковичів. Володіння династії Рюриковичів називалися на Заході – «Руська земля». Русія, Рутенія, асоціювалися з династією Рюриковичів і всі, хто приїздили, називалися саме так. Закарпаття належить до територій, які мають руську

топонімію. Її не так багато, до речі. Але, звичайно, Закарпаття належить до числа земель, які заселялися вихідцями із території сучасного Прикарпаття і, можливо, не тільки Прикарпаття, і є чітка фіксація цих фактів.

Чи можна погоджуватися з думкою Пола Магочі, що протягом століть на території Закарпаття утворилася окрема русинська нація?

Русинство треба розмежовувати чітко на історичне і на політичне. Я нічого не буду говорити про політичне, бо намагаюся у своїх дослідженнях уникати політики. Вона псує історію, намагається робити з неї прислужницю. З історичного погляду у нас немає жодних підстав, щонайменше до XI століття, стверджувати, що на Закарпатті мешкали громади, які ідентифікували себе «руськими». У працях зазначеного професора і не тільки у нього, наскрізною є думка, що умовно «руські» чи «русини» мешкали на території сучасного Закарпаття ще до приходу мадярів. Цьому немає жодного історичного підтвердження. Жодного!

Те, що це були слов'яни, не говорить про те, що вони були «руськими». І я ще раз підкреслюю, навіть ті самі галичани, а це історичний термін, який з'являється в історичних джерелах в XII столітті, не вважали себе «руськими». То як могли «руські» в широкому понятті опинитися на Закарпатті раніше, ніж вони опинилися на Прикарпатті, в історичній Галичині?!

Носієм поняття «русь» була династія умовно названа Рюриковичами. Тільки вона могла принести в слов'янський світ це поняття і закріпити його там через тривале правління на окремих територіях. Ми, наприклад, маємо випадки правління династії Рюриковичів в історичній Люблінській землі, яка завжди належала до сфери впливу польської династії П'ястів. Ми маємо навіть випадки такого правління за Карпатами на рубежі XIII-XIV століть. Більше того, на Болоховській землі, яка зараз є територією Вінницької та Хмельницької областей – люди, які там жили, і князі, які там правили, не вважали себе руськими. Вони не були з Рюриковичів, хоча були князями. Це питання, на яке Магочі не дає відповіді: як могли «руські» опинитися на Закарпатті раніше, ніж вони опинилися на умовному Прикарпатті. Можна по кожному пункту, які він наводить, сильні контраргументи, які лежать на поверхні.

Можливо, він мав на увазі, що вони утворилися на тому ґрунті?

Але звідкись мав взятися ґрунт. «Руський» - звідки це взялося? Давно відпали версії про належність Закарпаття ще з прадавніх часів до династії Рюриковичів. Цьому немає підтверджень. Давно відпало походження терміну «русь» від річки Рось на Чернігівщині. І такого племені як «русичі» не існувало. «Русич» - це літературне окреслення. В джерелах зустрічається кілька визначень, серед них «русь» в значенні не якогось утворення, а конкретно - населення. А поняття «русин» -- як один із Русі.

Тому покажіть мені десь на сторінках історичних джерел якихось «руських» на Закарпатті до XI століття. Аргументи, які наводить П.-Р. Магочі по так званій «руській марці», новітні дослідження спростували на території Закарпаття, бо вона локалізована на сучасному Австрійсько-Угорському кордоні. Можна ще багато контраргументувати, бо політичне русинство опирається на легенди та міфи, сконструйовані у XVIII, а ще більше в XIX століттях, в тому числі і представниками духівництва на території Закарпаття в рамках симпатії до Російської імперії. XIX століття – це доба панславізму з популярними ідеями об'єднання всіх слов'янських земель під скіпетром російського імператора. Відповідно, на цьому тлі шукали руське коріння не тільки на Закарпатті, але і в історичній Галичині, бо все це «русинство»-москвофільство цвіло буйним цвітом у XIX столітті, з відповідними наслідками під час Першої світової війни. Завдяки цьому «явищу» російський цар Микола II мав історичні аргументи для приєднання до Російської імперії Галичини і Буковини у війні з Австро-Угорщиною. Стає зрозуміло, звідки тягнеться сама ідея політичного «русинства», звідки з'являються вчені, які цю ідею пропагують, але з історичної точки зору ця ідея порожня. Вона не має під собою нічого конкретного.

Принагідно демонструє становище «русинства» в тій же Угорщині моя зустріч з головою Товариства української культури в Угорщині Ярославом Хортяні. Ми спілкувалися неодноразово. Вона підкреслює, що русини позбавлені зовнішньої підтримки, бо хочуть позиціонувати себе окремо, але самі нічого не створили. До російської громади наче не хочуть належати, натомість в українську їх не тягне. І їхнє існування саме по собі під питанням.

Пол Магочі, коли видав кількома мовами книжку, що називається «Народ нізвідки», вже самою назвою ставить людей, про яких пише, в дуже неприємну ситуацію. Професійним історикам, дослідникам і мовознавцям чітко зрозуміло звідки взявся цей народ. Тому не може бути ніякого окремого «русинського народу». Можете собі називатися як хочете, але історично абсолютно зрозуміло звідки ви взяли, звідки ваше коріння. І пов'язане воно з переселенцями, які прийшли з території сучасної Галицької землі, і не тільки Галицької – Чернігівської, Київської, Волинської, і оселилися в Угорському королівстві.

То на чому базується теорія Магочі?

В основі цієї теорії радше невірні інтерпретації історичних джерел, аніж їх реальний історичний зміст. Він намагається в історичних джерелах виловити якісь епізоди, що підтверджували б проживання більшої чи меншої умовно «русинської» громади на території сучасного Закарпаття, бажано ще до приходу туди мадярських племен наприкінці IX століття. Але цьому немає жодних історичних підтверджень.

На завершення - невеликий ліричний відступ. До своєї передмови Леонтій Войтович взяв епіграфом чотири рядки Хуана-Рамона Хіменеса (1881-1958). Як Ви можете потрактувати цей епіграф?

Я маю пряме коріння і прямолінійні віти,

Тільки от – стовбур, тіло хитається сумовито...

То як же мені здійснитись до невагомості вгору?

Я в море стрибнув би радо, якби було більшим море.

Мені дуже приємно, що мій вчитель Леонтій Войтович, який зараз очолює кафедру історії середніх віків і візантиністики у Львівському національному університеті, написав ці чудові слова. Я думаю, що море, про яке він писав, це море того масиву історичних джерел, які треба ще опрацювати і одній людині це не під силу. Пошук тих історичних осіб в багатотомних виданнях мені інколи нагадував пошук голки в копиці сіна. Бо треба знайти біографію людини, а ти, гортаючи десятки томів, шукаєш хоча б згадок між рядками. В сучасній українській історіографії і в медієвістиці обраний зараз напрям – на глибше вивчення іноземних джерел. Я

сподіваюся, що на рубежі 2017-2018 року з'явиться угорськомовний переклад моєї монографії і він буде доповненим, деякі біограми будуть серйозно доопрацьовані, і тепер угорськомовний читач так само зможе ознайомитись із моїм доробком, зробити власні висновки.

Над інтерв'ю працювали - Світлана Бреславська, Олександр Гаврош